

Старогръцка литература

2020/2021

Лекция XIII

Красноречие, ораторска проза, реторика

Изяснение на думите

Преди да преминем към представянето на фактите, отнасящи се до жанра на ораторската проза, е необходимо да изясним термините от заглавието.

Думата „красноречие“ означава най-напред самото умение да се говори пред публика; а после и текстовете, свидетелстващи за такава дейност. Несъмнено тези текстове могат да бъдат и художествени, включително поетически (в мерена реч).

В поемите на Омир¹ има монолози, представени като речи пред публика: това се вижда още в „Илиада“ I, където на съвета (публично) говорят Калхас, Агамемнон, Ахил и Нестор.²

Под „ораторска проза“ ще разбираме речи, които не са част от друго произведение (каквито са тези у Омир, в трагедията³ или при Херодот⁴), а са били произнесени като самостоятелен текст и устно, а после били записани. Такива трябва да са били речите на Демостен.

Към този жанр се отнасят и речи, които не са били произнесени никога, както може би „Панегирик“ на Исократ; или учебните речи на Горгий („Апология на Паламед“, „Похвала на Елена“), Антифонт „Тетралогии“, Лизий („Любовна реч“, включена във „Федър“), Исократ („Бусири“, „Апология на Елена“). Също и тези, които имали по-скоро художествена задача: такава е надгробната реч в Платоновия „Менексен“, където вероятно се пародира красноречието на Перикъл.⁵ Тези последните

---

¹ Квинтилиан: „Омир е начало и образец на всички видове красноречие. Той във висша степен притежава не само достоинства на поет, но и достоинства на оратор“ („Обучението на оратора“, X; „НИ“, 1982. Превод М. Поргалски, стр. 595. Всички по-нататъшни цитати от Квинтилиан са в негов превод).

² Цицерон: „Омир не би възхвалил толкова речта на Одисей и Нестор още по време на Троянската война, приписвайки на единия сила, а на другия – сладост, ако и тогава красноречието не е било на почит; а и самият поет нямаше да бъде такъв майстор на красивото слово и едва ли не и самият той оратор“ („Брут или за прочутите оратори“ X/40/30. УИ, 1992; превод П. Стоянова. Всички по-нататъшни цитати от Цицерон са в неин превод). „Нима деветата книга, където се описва пратената делегация до Ахил, също и първата книга със споровете между водачите и втората книга с изречените мъдри мисли, нима всичките те не съдържат неподражаемото изкуство на речи при спорове и събрания?“ („Обучението на оратора“, стр. 595).

³ „По необходимост се признава от всички, че Еврипид ще бъде далеч по-полезен за тези, които се готвят за ораторско поприще. Действително той и в езика си се приближава повече до ораторския жанр. Той е богат с мислите си, които не отстъпват от предадените ни от самите философи и почти наравно може да се сравнява в диалога си с всеки от тях, които са били добри оратори в съда“ („Обучението на оратора“, стр. 598).

⁴ „[Тукидид] е по-добър в изразяването на стремителни чувства, а [Херодот] – на спокойни. Единият е по-добър в публичните речи, а другият – в обикновените разговори. В единия е силата, а в другия – приятността“ („Обучението на оратора“, стр. 599-600).

⁵ „Измежду философите, от които Цицерон черпи твърде много красноречие, кой би се съмнявал, че Платон е първият било с тънкоста на ума си в споровете, било с божествената си и свойствена само на Омир способност да говори? И мен ми се струва, че той не е бил с обикновен човешки ум, а е бил вдъхновен подобно на делфийския оракул“ („Обучението на оратора“, стр. 601).

вече са част от обучението на оратора и затова могат да се смятат и за реторически текстове.

Под „реторика“ се разбира преди всичко знанието за това, как се създават речи; а самите текстове, които служат за предаване на това знание, се наричат реторически. Освен споменатите учебни речи, към реториката се отнасят ръководствата и трактатите по реторическо изкуство, каквито са анонимната⁶ „Реторика към Александър“ и Аристотеловата „Реторика“.

Тъй като реторическото образование е било търсено и разпространено,⁷ такива книги са писани през цялата античност: като се започне от загубеното ръководство на сицилийците Коракс и Тизий, през съчиненията на Цицерон („Оратор“, „За оратора“, „Брут“) и Квинтилиан („Обучението на оратора“) в Рим, и учебните „предварителни упражнения“ (προϋρμνάσματα) на Либаний (IV в. сл. Хр.).

Поява на ораторската проза

Нашето занимание се отнася главно до текстовете, които принадлежат към „ораторската проза“ и в по-малка степен до реторическите съчинения и образци. Затова трябва да се види кога в гръцкия свят за пръв път са се появили „действителни“ самостоятелни речи, които при това са били и записвани.

Записът на такива речи е резултат от необходимостта за документация на публичните обсъждания, където решенията се взимат след изслушване на заинтересованите страни и гласуване от упълномощени лица (съдии, народни представители). Тези обсъждания се отнасяли до въпроси от обществена важност – те били или политически, или съдебни. Условия за това се появили в континентална Гърция и Сицилия през V в. пр. Хр., когато монархическите режими в някои влиятелни полиси били премахнати и на тяхно място били въведени институциите на тогавашната демокрация.⁸

Ораторството в Атина през V в. пр. Хр.

- политически оратори

В Атина, след падането на династията на Пизистрат и по време на войните с Персия, като влиятелни политици и успешни оратори били познати атиняните Темистокъл и Аристид. Те били наследени от Перикъл, който управлявал почти

---

⁶ Или с несигурно авторство. Била е приписвана на Аристотел, а някои смятат, че е от ретора Атаксимен от Лампсак.

⁷ „Веднага щом се разбрало каква сила крие грижливо обработената реч, веднага се появили множество учители по красноречие – Горгий от Леонтини, Тразимах от Халкедон, Протагор от Абдера, Продик от Кеос, Хипий от Елида били на голяма почит“ („Брут“ VIII/30).

⁸ „Аристотел казва, че когато в Сицилия след събарянето на тиранията били подновени след дълго прекъсване частните процеси, то именно тогава, понеже сицилийците са хора с остър ум и естествена способност да спорят, Коракс и Тизий описали теорията и правилата на красноречието“ („Брут“ XII/46). Квинтилиан обаче смята, че красноречието може да се прояви и развие при всякакви условия: „Не виждам защо някои смятат, че грижата за красноречието е започнала от тези, които обвинени в някакво престъпление се учели да говорят по-грижливо, за да се защитят... Цицерон пък приписвал началото на красноречието на основателите на градове и на законодателите. Не разбирам обаче защо той смята това за начало, защото и досега има някои скитащи се племена без градове и закони, и все пак между тях се разжда лица, което изпълняват и дипломатически мисии явяват се като обвинители и защитници в съда и вярват, че идн говори по-добре от друг“ („Обучението на оратора“, стр. 169).

еднолично града между 460 и 430 пр. Хр.⁹ Техни текстове не са запазени, ако изключим три речи на Перикъл, представени от Тукидид в „История на Пелопонеската война“.¹⁰

За такива политици не може да се каже, че са били професионални оратори - ако това означава и преподаване на изкуството. Професионалният оратор се е отличавал и с това, че работел като адвокат по съдебни дела – независимо дали е произнасял речите си сам, или ги е пишел за други. Такива автори, които се занимавали с адвокатстване, развивали системно изкуството си и го преподавали на други, в Атина се появили през втората половина на V в.

- съдебни оратори

Пръв бил Антифонт, от когото са запазени три съдебни речи по дела за убийства и 12 малки учебни речи, подредени по четири в т.нар. „тетралогии“ Те се състоят от първа обвинителна реч, последвана от защитна, и след това втора обвинителна и втора защитна; като при вторите речи говорителите се стремят да опровергават доводите на опонента и да добавят свои, които да са още по-убедителни от първите.

Антифонт бил атинянин и това му позволявало да се занимава и с политика. Той взел участие в смяната на политическия режим през 411 г. пр. Хр., след което бил съден за държавна измяна и осъден на смърт, въпреки че защитната му реч, както свидетелства Тукидид, била най-добрата, произнасяна някога в атински съд.¹¹

Друг известен професионален оратор по това време бил Лизий, от когото са запазени към 30 речи, сред които и споменатата „Любовна“. Той имал школа по ораторско изкуство, която била много ценена и посещавана, както може да се заключи от разговора между Сократ и Федър във „Федър“. Но не бил атински гражданин, а „метек“ (имигрант), и поради това се занимавал само с „логография“, което значи, че не се явявал в съда, а пишел речите на своите клиенти, които ги произнасяли от свое име.¹²

Сицилийското ораторство

Друг оратор, който дошъл в континентална Гърция от Сицилия и допринесъл много за увеличаването на интереса към красноречието, бил леонтинецът Горгий. Като посланик на своя град в Атина той направил силно впечатление с речите си в Народното събрание и спечелил много почитатели и клиенти. Един от тях - тесалиецът

---

⁹ „Говори се, че Пизистрат, живял много преди тях... а после и Клистен, били много изтъкнати за времето си оратори. Няколко години след това, както може да се види от атическите паметници, е живял Темистокъл – за него се знае, че бил пръв не само по ум, но и по красноречие; после Перикъл, който при всички други свои блестящи добродетели бил известен и с ораторската си дарба“ („Брут“ VII/27-28).

¹⁰ „Цицерон в „Брут“ отрича, че има нещо писано преди Перикъл, което да има ораторска красота, но се разпространявали някакви негови писания“ („Обучението на оратора“ III, 1, 8; стр. 167).

¹¹ „Този мъж не отстъпвал на никой атинянин по своите нравствени качества. Освен това той бил необикновено съобразителен и притежавал дарби на бляскав оратор. Наистина той не говорел нито в народното събрание, нито при никакви други разисквания, освен ако бил заставен да стори това, и бил подозрителен за гълпата поради славата си на голям оратор... И когато впоследствие Четиристотинте били свалени от власт и народът се отнесъл сурово към тях, а той бил обвинен, че е участвал в преврата и бил осъден на смърт, произнесъл във връзка с този съдебен процес най-добрата до мои дни защитна реч“ (VIII, 68. „НИ“, 1979; превод М. Мирчев, стр. 554); „Пръв от всички е написал реч Антифонт, съставил и правила за тази наука и се вярва, че лично той се защитил блестящо...“ („Обучението на оратора“, стр. 166).

¹² „Тогавга е живял и Лизий, сам той не участвал в съдебни дела, но забележително естествен и изящен автор на съдебни речи, когото се изкушавам да нарека съвършен оратор“ („Брут“ IX/35).

Менон – е споменат както от Платон в едноименния диалог, така и от Ксенофонт в неговия „Анабазис“.

За Горгий се смята, че е учил при сиракузците Коракс и Тизий,¹³ а може би и при философа Емпедокъл от Акрагант. Ето какво пише Квинтилиан:

„Защото се казва, че след тези, които поетите са споменали, пръв Емпедокъл повдигнал някои въпроси около реториката. Най-стари писатели на научни книги били Коракс и Тизий от Сицилия. Последвал ги гражданинът на същия остров Горгий Леонтински – както се предава, ученик на Емпедокъл. Облагодетелстван от дългия живот - защото живял 109 години - Горгий блестял едновременно с мнозина, бил съперник на гореказаните и продължил да е такъв дори и след Сократ.“¹⁴

Възникването на ораторската професия в Сицилия също било свързано с демократизирането на градовете, и преди всичко на най-големия и влиятелен от тях – Сиракуза. Изглежда, че тази дейност се развила там малко по-рано, отколкото в континентална Гърция. Но след Горгий центърът на ораторското изкуство се преместил на изток, в Атина.

Атина през IV в.

През IV век в града действали школите на Исей и Изократ.¹⁵

Най-прославеният сред гръцките оратори – Демостен – бил учил при Исей, като причината за това вероятно била, че обучението в Изократовата школа струвало много по-скъпо. Според някои посещавал и заниманията на Платон в Академията.¹⁶

И както развитието на ораторското умение през V в. било свързано с военно-политически събития като войните с Персия и противостоянето между Атина и Спарта (трите предадени от Тукидид речи на Перикъл били произнесени в началото на Пелопонеската война), така и през IV в. най-влиятелни били тези оратори и ретори, които по някакъв начин били въввлечени в гръко-македонския политически и военен сблъсък.

Това били Изократ, Демостен, Есхин, Демад и Хиперид.¹⁷

(следва)

---

¹³ „Започваше от някои си Коракс и Тизий, за които се знаело, че са основоположници на реторическото изкуство“ (Цицерон. „За оратора“ I, 20).

¹⁴ пак там, стр. 166.

¹⁵ „След тези автори се появили още много други, но най-прочут от слушателите на Горгий бил Изократ... Оттам като че започват да се пресичат различни пътища, защото Изократ е имал отлични ученици във всички видове науки и когато е бил вече твърде стра (навършил 98-та си година)“ (пак там, стр. 167)

¹⁶ „А Хармад му отвърна, че не отрича изключителната разумност и сила на Демостеновото слово, но че последният ги бил постигнал или благодарение на своята дарба, или поради безспорния факт, че бил ревностен слушател на Платон“ („За оратора“ I, 20).

¹⁷ Ето едно кратко сравнение между тях, направено от Цицерон: „Сладост има у Изократ, простота у Лизий, духовитост у Хиперид, звучност у Есхин, сила – у Демостен“ („За оратора“ III,7); „Такъв е според мен обликът на оратор с прост стил, но стил велик и истински атически, понеже атически са солта и цялата здрава кръв на красноречието. Наистина, не всички атицисти са остроумни – у Лизий има доста от това качество, у Хиперид също, а Демад, разправят, превъзхождал всички в това отношение; докато Демостен малко им отстъпва“ („Брут“ XXVI/90).